

VI. LEKSIKOGRAFSKI METAJEZIK

UDK 808.62-3
Izvorni znanstveni članak
Primljeno XII/1993.

Nada VAJS
Zavod za hrvatski jezik HFI, Zagreb

LEKSIKOGRAFSKI METAJEZIK

Jezik se promatra kao značeći sustav ili *semiotika* čiji je plan sadržaja i sam jedna semiotika koja ima svoj plan izraza i sadržaja. Rječnik, prema tome, predstavlja svojevrsnu tehniku metajezičnog diskursa u kojem je *leksikografski metajezik* sve ono što se nalazi desno od natuknice.

0. Pojam i termin metajezik uveli su logičari bečke škole (Carnap¹) i nadasve poljske škole (Tarski²), jer su uvidjeli potrebu za jasnim razlikovanjem jezika o kojem govorimo od jezika kojim govorimo.

U lingvistici metajezikom se naziva prirodni jezik u specijalnoj funkciji kad govorimo o jeziku samome (jezik + govor). Metajezik je, dakle, jezik-instrument koji služi za govorenje o jeziku-objektu. Morfem meta- ovdje služi za razlikovanje dviju jezičnih razina, razine jezika-objekta i razinu metajezika.

Metajezik je jezik čiji je plan sadržaja jedan jezik, odnosno jedan denotativni ili značeći sustav. Čuvena je to shema Hjelmsleva,³ koju su kasnije preuzimali Eco,⁴ Ducrot,⁵ Prieto,⁶ Greimas,⁷ Barthes⁸ i mnogi drugi, prema kojoj su metajezik i ko-

¹ R. Carnap, *Logische Syntax der Sprache*. Wien 1934; *Introduction to Semantics and Formalization of Logic*. Harvard University Press, Cambridge Mass., 1968 (1. izd. 1942).

² A. Tarski, Concepts fondamentaux de la méthodologie des sciences déductives (1930. na njemačkom) in *Logique, Sémantique, Mathématique*, I, str. 69-116, Paris 1972; Le concept de vérité dans les langages formalisés (1931. na poljskom) in *Logique, Sémantique, Mathématique*, I, str. 159-269, Paris 1972.

³ L. Hjelmslev, *Prolégomènes à une théorie du langage*, Paris 1968 (1943. na engleskom).

⁴ U. Eco, Introduction to a Semiotic of Iconic Signs, *Versus, Quaderni di studi semiotici* 2, str. 1-15, Milano 1972; *Il segno*, ISEDI, Milano 1973; *A theory of Semiotics*, Indiana University Press, Bloomington 1975.

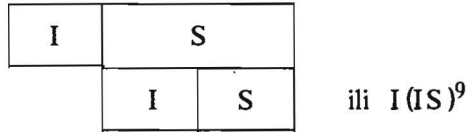
⁵ O. Ducrot, *Dire et ne pas dire*, Paris 1972.

⁶ L. J. Prieto, *Principes de noologie, fondements de la théorie fonctionnelle du signifié*, La Haye, Mouton 1964; *Messages et signaux*, P.U.F. 1966; La sémiologie, in *Langage*, Paris 1968.

⁷ A. J. Greimas, *Sémantique structurale*, Paris 1966; *Du sens. Essai sémiotique*, Paris 1970.

⁸ R. Barthes, *Le degré zéro de l'écriture. Eléments de sémiologie*, Paris 1953. i 1964.

notativni jezik "otkačeni" (decroché) od denotativnog jezika:

Svaki jezik može poslužiti za govorenje o sebi samome ili o drugim jezicima prema jednom specifičnom leksičkom potkodu (to su metajezične riječi ili *autonimi*), morfosintaktičkom i prozodijskom potkodu. Metajezik se pojavljuje i, da tako kažemo, u familijarnoj, neznanstvenoj funkciji. To su situacije kad prosječan čovjek promatra svoj jezik i govori o njemu. Pojavljuje se i u znanstvenoj funkciji opisa jezika koji je blizak onome što ga primjenjuju logičari.

Jezik se može promatrati i šire, u okviru opće teorije o znakovima ili semiotike (od Peircea¹⁰ ili Morrisa¹¹). To je znanost koja proučava sve društvene i kulturne pojavnosti kao sustave znakova jer se temelji na pretpostavci da su sve te pojavnosti u kulturi i društvu općenito sustavi znakova, tj. kultura je u svojoj biti komunikacija. Pojmovno polje koje pokriva upotreba termina *semiotika* varira od jedne lingvističke škole do druge, od jednoga lingvista do drugoga. Sebeok,¹² primjerice, koji proučava zoosemiotiku, smatra da semiotika proučava funkciju komunikacije i izražavanja. Semiotika može označavati i šire područje proučavanje nego Saussureova semiologija. Dok je u Saussureovu¹³ učenju semiologija nadređena lingvistici jer proučava život znakova unutar života društva, u Barthesovu učenju ona je dio lingvistike jer, prema njegovu stavu, nema semiologije bez jezika (ona isključuje zoosemiotiku i endosemiotiku¹⁴). Za Hjelmsleva pak semiologija je jedan značeci neznanstveni sustav. Osim spomenute šarolikosti u definiranju i jednog i drugog termina, navodimo da se kod niza autora u Francuskoj, npr. Benveniste,¹⁵ Julije Kri-

⁹ I = izraz, S = sadržaj.

¹⁰ Ch. S. Peirce, *Collected Papers*, vol. I-VI (1931-1935). Cambridge Mass., Harvard University Press; *Philosophical Writings of Peirce*, New York 1958; i šire o Peirceovoj semiotici v. G. Deledalle, *Théorie et pratique du signe. Introduction à la sémiotique de Charles S. Peirce*, Paris 1979.

¹¹ Ch. Morris, *Foundations of the Theory of Signs* (International Encyclopedia of Unified Science, Vol. I), Chicago 1938; *Writings on the General Theory of Signs*, Mouton, The Hague-Paris 1971.

¹² Th. A. Sebeok, *Perspectives in zoosemiotics*, Mouton, The Hague 1972; Semiotics: a survey of the state of the art, in *Current Trends in Linguistics*, 1973.

¹³ F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris-Lausanne 1916.

¹⁴ Endosemiotika proučava kibernetičke sustave tijela (genetički kod, ali se on tiče i antroposemiotike kao i zoosemiotike).

¹⁵ E. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, I-II, Paris 1966, 1974.

steve,¹⁶ Metza,¹⁷ *semiologija* odnosi na kulturnu koncepciju znanosti, za razliku od *semiotike*, koja onda označuje koncepciju američke škole. Drugi pak, Prieto, Mounin,¹⁸ J. Martinet,¹⁹ pod semiologijom podrazumijevaju samo komunikacijsku funkciju.

1. Prihvaćamo Hjelmslevljevo mišljenje, po kojemu je semiotika jedan značeći sustav, pa se i jezik kao takav može promatrati.

Dakle, ako se jezik promatra kao jedan značeći sustav ili semiotika, onda rječnik predstavlja zapravo jedan *metasemiotički tekst*. Tada je, kao što smo već na početku istaknuli, plan njegovog sadržaja i sam jedna semiotika koja artikulira svoj plan *izraza* (jezik, njegov leksik, uporabe, diskurse i njihova pojavljivanja) i plan *sadržaja* (univerzum, kulturna vizija svijeta, pojmovne artikulacije koje odgovaraju pojmovnim klasama).

Diskursi neke društvene jezične zajednice semantički se organiziraju prema onome što nazivamo kulturama i svjetonazorima. Odras te društvene kulture i svjetonazora u najširem smislu, dakle sadržaj sadržaja, trebao bi biti razrađen u jednom jednojezičnom rječniku.

2. Pod empirijskim bogatstvom predmeta leksikografski se analitičari ponašaju različito, ali redoslijed prioriteta uglavnom je isti. Specifičnosti leksikografskog postupka ogledaju se ponajprije u uspostavljanju i organizaciji nomenklatura ili inventara leksema nekog jezika, zatim u unutrašnjoj strukturaciji članka za svaku pojedinu leksičku jedinicu, dalje u definiciji, kojoj prethodi analiza značenja utvrđivanjem pertinentnih obilježja i uporaba s primjerima itd. Bilo bi to *semiotičko gledanje na rječnik*

S užeg, *lingvističkog motrišta*, leksikografija kao područje primijenjene lingvistike ima za cilj izradbu rječnika. Kao svojevrsna *tehnika* ona pretpostavlja određenu kompetenciju obrađivača koja se sastoji djelomice od njegove praktične i intuitivne sposobnosti za abecedno slaganje riječi (sposobnost koja se nadovezuje na Lévi-Straussov pojam *bricolage*), grupiranja značenja, dokumentiranje navedenih značenja itd. Istodobno, ona traži i teoretsko znanje (uspostavljanje definicija leksičkih jedinica, tipologija različitih definicija²⁰) i, barem načelno, neko priklanjanje ovoj ili onoj semantičkoj teoriji koja ovisi o leksičkoj semantici ili semantičkoj leksikologiji — opis semantičkih polja.

Prema tome, izradba rječnika predstavlja i jednu tehniku *metajezičnog diskursa*. Odnosno, već sama uspostava inventara "riječi" ili odabir pojavnica koje će predstavljati jezični korpus zastupljen na lijevoj strani rječnika, kao i njihovo abecediranje, jest metajezična radnja.

Natuknica u rječniku izvan diskursa predstavlja metajezičnu razinu, onu razinu gdje je upotreba kôda smišljeno primijenjena na element kôda. Drugim riječi-

¹⁶ J. Kristeva, *Semiotike, recherches pour une sémanalyse*, Paris 1969.

¹⁷ Chr. Metz, *Essais sur la signification au cinéma*, 2 vol., Paris 1969-1972.

¹⁸ G. Mounin, *Introduction à la sémiologie*, Paris 1970.

¹⁹ Jeanne Martinet, *Clefs pour la sémiologie*, Paris 1973.

²⁰ O čemu nešto više v. §§ 4-6.

ma, tu se radi o autonimijskoj upotrebi riječi, kada riječ (jezični znak) upućuje na sebe samu kao znak.

3. Sve ono što se nalazi desno od natuknice predstavlja leksikografski metajezik. Tu cjelinu sačinjavaju: gramatička odrednica, eventualna etimološka naznaka, te definicija (koja je *par excellence* metajezični znak); zatim sve ono što se odnosi na artikulaciju članka, kao numeracija u stablu s hijerarhiziranom podjelom, sustav tipografskog dijeljenja koji uvodi potpodjele. Kad se govori o definiciji, valja posebno imati na umu da je ona metajezični postupak po tome što definira jezični znak a ne stvar.

3.1. Naznake uporabnih ili jezičnih razina i vrijednosti u odnosu na normu preciziraju uporabu nekih riječi u *vremenu* (zastarjelo, neologizam), u *prostoru* (pokrajinski ili regionalno) i u *društvu*, što je izrazito zahtjevno i složeno: familijarno naznačava da je riječ česta u govorenom i pisanom svakodnevnom jeziku ili jeziku konverzacije; popularno znači da je riječ uobičajena u govorenom jeziku pučkih sredina (često stari rašireni žargon), koja se u višoj društvenoj sredini ne bi upotrijebila; žargon označava da je riječ u uporabi određene skupine društva koja se hoće razlikovati od drugih; vulgarno označava riječ koja se ne može upotrijebiti među *dobro odgojenim* osobama, bez obzira na njihov društveni status i klasu; rijetko označava da je riječ malo upotrebljavana, ali nije napuštena kao kad je riječ označena sa zastarjelo itd.

Dakle, naznaka jezične razine upozorava na *pomak od jezične norme* koja nije utvrđena lingvistički već sociokulturološki. Te naznake impliciraju prosudbu koja se utvrđuje u odnosu na standardni književni jezik koji *nije obilježen* i one su vrlo heterogene jer se istodobno tiču i govorne situacije (familijarno) i društvene hijerarhije (popularno), ali i decentnosti onoga što je naznačeno (vulgarno). Svaka od navedenih leksikografskih naznaka treba biti predmetom posebnih istraživanja i analize.

3.2. Posebno se obilježavaju leksemi koji pripadaju nekoj struci ili znanstvenoj disciplini. Naime, pri tome bi trebalo voditi računa da naznaka obilježava samo *jezičnu uporabu* neke riječi ili nekog određenog značenja riječi u određenoj struci, dakle suženu uporabu riječi, a ne riječ svakodnevne uporabe pa makar ona označavala i znanstvenu pojavnost (leksem *ciklotron*, primjerice, ne bi imao terminološku oznaku, dok bi ona stajala uz *generator*, i to zbog njegove uporabe u tehničkom jeziku).

3.3. Veliku važnost ima isticanje i obrada pojedinih uobičajenih *sintagmatskih sklopova*, onih u kojima su red riječi ili pojedina riječ još uvijek promjenljive kategorije (neustaljene, neleksikalizirane sintagme) i pravih *lokucija* i *izričaja*, kojih je red riječi nepromjenjiv i oni imaju posebno cjelovito značenje.

3.4. Osim toga, jedan od ključnih metajezičnih postupaka jest pitanje obrade polisemije: unutar iste natuknice ili razdvajati lekseme na homonime. O sinonimiji također valja voditi računa, ali u okviru analoškog prikazivanja značenja kroz sinonime i antonime, uz pomoć kojih se uspostavljaju odnosi među riječima, tj. jezična struktura. Kod svake se riječi ili njezine uporabe navode eventualne riječi iste gra-

maticke kategorije koje mogu stajati na tom mjestu u rečenici s istim, bliskim, analoškim ili suprotnim značenjem. Takvim analoškim postupkom *od riječi do riječi* pokriva se cijelo polje izražajnih mogućnosti neke domene, polazeći od elementarnog vokabulara dolazi se do pravog leksičkog bogatstva (njem. *Wortschatz*).

4. Kad leksikograf s više ili manje umijeća vlada pojmovima semantike, pojmovima komponencijalne analize ili generativne semantike, vrlo će se brzo osjetiti priklještenim između želje za koherentnošću opisa (pod uvjetom da je svjestan njegove inkohherentnosti) i obveze da i dalje proizvodi korisne i upotrebljive tekstove rječničke obrade. Dakle, leksikograf postaje svjestan nedostataka i nesavršenosti nekih semantičkih modela leksikološke analize koji su, možda, naprečac prihvaćeni, a trebali bi, u stvari, rasvijetliti jednu složenu empirijsku stvarnost, koja i nije samo jezik.

Naravno, vrijedi i obrnuto. Naime, kad je jedan semantičar, riječ je o Weinreichu,²¹ podvrgao kritici i pomnijom ispitivanju leksikografsku definiciju, pokušao je s jednim pomalo "naivnim pogledom odozgo" svesti onaj proizvod, koji je zapravo još nedorečen ali okrenut društvenoj učinkovitosti, na model njegova vlastitog teoretskog iskustva. Definicija je proizvod jedne djelatnosti mnogo starije od lingvistike. Ta se djelatnost temelji na teoriji, doduše zastarjeloj, ali ne i neprihvatljivoj, koja se lako uklapala u naše spoznajne okvire, ali samo pod uvjetom da bude podvrgnuta nužnoj kritici.

5. Da bi se organizirao susljedni red značenja i vrijednosti uporabe neke leksičke jedinice, leksikografi raspolažu s tri tipa plana (ili postupaka):

1. *historijski plan* — prema vremenskom redosljedju potvrda,
2. *čestotni plan* — prema silazećoj čestotnosti,
3. *logički plan* — s morfosemantičkim i retoričkim kriterijima — od konkretnog do prenesenih značenja.

Povijesni rječnici tipa *Oxford English Dictionary* (OED) primjenjuju historijski plan. Sinkronijski, selektivni rječnici s didaktičkom namjenom nastoje upotrijebiti čestotni plan. Logički se plan odnosi na sustavne koncepcije jezika (*Dictionnaire général* Hatzfelda²²), no on može dovesti do toga da bude u proturječnosti s empirijskim podacima, uočljivim činjenicama. Često želja za regularizacijom opisa dovodi do uspostavljanja "onoga što je trebalo biti", pa je prema tome filološki princip narušen. Prema tome, uspostava modela kroz filološko iskorištavanje građe i strukturiranje članka kroz organizaciju značenjskih uporaba vrlo je važan, ali i složen postupak.

6. Semantička analiza leksičke jedinice važan je metajezični postupak i jedan od glavnih ciljeva leksikografskog rada. Njezin je rezultat definicija, uz naznake

²¹ U. Weinreich, *Lexicographic definition in descriptive semantics*, in *Problems in lexicography* 1960 (francuski prijevod *La définition lexicographique...* in *Langages* 19, 1967, 69-76).

²² A. Hatzfeld, A. Darmsteter, *Dictionnaire général de la langue française du commencement du XVIIe siècle jusqu'à nos jours*, 2 vol., 9. izd., Paris 1932.

područja uporabe itd.

O kojoj je semantici ovdje riječ? O semantici u ekstenziji kad govorimo o klasiranju pojavnica, distribuciji i funkciji; i o semantici u intenziji, kad je riječ o određivanju pertinentnih crta (semovi) i upozoravanje na njihovo strukturiranje u signatume i na funkcionalne aspekte signatura (sememi).

Semantika neke leksičke jedinice u načelu se najčešće odnosi na sintagme. Upravo to vidi se iz analize glagola i pridjeva koji ovise o analizi imenske sintagme.

Denotativna semantika mora voditi računa i o konotacijama jer se oslanja na datosti diskursā u kojima se one pojavljuju, a samo se tako može doći do rješenja i rezultata u leksikografskoj analizi.

Valja upozoriti na to da je ono što se u lingvistici naziva semantikom dosta općenito: riječ je o empirijskoj semantici čiji je predmet studiranje znaka i njegova jezična značenja, dok je u rječnicima znak i morfem i sintagma i frazem. Radi ilustracije uzmimo ove tipizirane primjere: *protu-*, *-logija*, *višenamjenski*, *posuditi komu što*, *posuditi od koga što*, *trojanski konj*, *pun mi je kufer*.

Unatoč velikim razlikama i u vrstama riječi i u sklopovima i u razinama, za leksikografsku su semantiku to znakovi-objekti bilo kao natuknice bilo kao unutrašnji elementi natuknice. Te znakove-objekte možemo zamisliti i u situaciji i u kontekstu, ili pak mogu biti apstraktni pa ih smatramo virtualnima. Takva semantika u širem smislu pokriva tri međusobno povezana područja: sintaksu (virtualna i stvarna kombinatorika znakova), semantiku (*stricto sensu*) kao odnos između znaka i onoga na što on upućuje, i pragmatiku, koja upućuje na odnos između znakova i korisnika znakova. Može se primijetiti da najanalitičkiji rječnici u svojem klasiranju (hijerarhijsko strukturiranje članka) daju prednost semiotičkoj sintaksi (funkcionalni, distribucijski aspekti...) pred semantikom, a toj potonjoj pred pragmatikom.

Semantička (definiicijska) razlikovanja najčešće su podređena sintaktičkom klasiranju (npr. prelazni gl. ~ neprelazni gl.), ali ona su iznad pragmatičkih razlikovanja (opozicije između jezičnih razina ili tipova diskursa).

Analiza naznaka uporabe²³ u rječnicima potvrđuje da raspodjela između semantičkih i pragmatičkih fenomena varira, tj. u tim procjenama rječnici postupaju različito.

Analiza definicije pokazuje interferenciju između tri aspekta, a nadasve između sintakse i semantike.

Na semantiku leksičke jedinice indirektno djeluju učinci uporabe i diskursa koji proizlaze iz kumulacije govornih činova. Njihov se prijelaz u jezik često sagledava na jedan pojednostavljen i metafizički način. Ti govorni činovi događaju se između

²³ U analizi se oslanjam na iskustva francuske leksikografske prakse i na tzv. "kulturne rječnike": *Robert, Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, 7 sv., Paris 1958; *Grand Larousse de la langue française*, L. Guilbert & alii, 7 sv., 1971. i d.; i one nešto manjeg opsega: *Le Petit Robert, Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Paris 1971, i *Dictionnaire de la langue française - Lexis*, J. Dubois & alii, Paris 1975, jer omogućuju sinkronijsku i dijakronijsku komparaciju (zbog novih dopunjenih izdanja), no to se načelno može odnositi i na druge rječnike, drugih kulturoloških zajednica.

pojedinaca. Oni su podruštvljeni i ideologizirani. Razne uporabe koje nastaju govornim činom dolaze u sukob, a u pogledu tih sukoba u jeziku norma predstavlja uvijek rješenje, pa bilo ono i privremeno.

7. Norma je integrirana u semantiku jedinica, ne samo u pojedinim značenjima i konotacijama, već i u njihovu općenitijem funkcioniranju (bilo u intenziji — pojmovi, bilo u ekstenziji — klase "stvari").

U rječničkoj obradi tradicionalno se upotrebljavaju zapravo elementarne i nedostatne naznake tipa *pejorativno*, *arhaično* ili *zastarjelo* itd. Norma definira ne samo specifične, funkcionalne, uporabne vrijednosti leksičke jedinice, već i *opći dinamizam riječi*. Primjerice, u francuskom danas, uporaba pridjeva *sot*, *sotte* 'glup' u strategiji diskursa ima slab i gotovo neutralan učinak za razliku od pridjevā *bête* i *idiot*, a posebice pridjeva *con* koji sve donedavna nije imao pristupa ni u jedan rječnik.

Norma je u jeziku neosporna i svemoćna. Ona može čak i proturječiti osjećaju čestotnosti (*vélo* je frekventnije od *bicyclette*, stilski neobilježeno), što nam govori o prirodi norme: norma nije kvantitativna ili statistička činjenica, ona nije zakon u prirodnom i objektivnom smislu riječi, ona je *kulturni zakon* i *propis*.

8. Još je jedan metajezični leksikografski problem koji se očituje kroz definiciju. On nastaje zbog toga što se u praksi, u nekim dijelovima leksika, nedovoljno razlikuje *jezični rječnik* i *enciklopedijski rječnik*. Općenito je prihvaćeno da definicija predstavlja sinonimijsku perifrazu definiranog leksema u kojoj lingvist prema sintaktičkim i leksičkim strukturama nekoga jezika razrađuje i izlaže razlikovne elemente signatura. Međutim, ona odgovara i didaktičkoj uporabi ili namjeni, uz izuzetak humorističkih, polemičkih definicija koje nalazimo u pseudorječnicima.²⁴ Istodobno ona podliježe, kao i svaki diskurs, retoričkim izborima, pri tom se misli, poslužimo li se nelingvističkim nazivom, na *eleganciju definicije*. Zbog *didaktičke namjene* definicija podliježe leksičkim izborima: u definiciji se polazi od bližih, poznatijih pojmova od onoga koji definiramo, što nije nužno slučaj za terminologiju i znanstvene nomenklature.

Takva strategija definicijskog diskursa u velikom dijelu objašnjava odstupanja u odnosu na kanonsku formu. Zanimljivo je navesti studiju jednog lingvista²⁵ koji je proučavao definicije glagola u *Petit Robertu* i ustanovio da se perifrastička i hiperonimska (obuhvatna) definicija upotrebljava u 83% slučajeva, a 17% otklona javlja se više zbog didaktičkih, retoričkih izbora nego zato što bi se davala prednost nekoj drugoj strukturi.

Ciljevi leksikografskog opisa izazivaju i druge vidljive razlike: u opisima jezičnih rječnika nastaju definicije u obliku kratkih sintagmi čiji bi elementi morali odgovarati minimalnim crtama *semema*, i na njih se u velikom broju slučajeva "lijepe" druge pertinentne, ali ne i minimalne crte (*semovi*) čija pertinentnost nije više logička nego je kulturološka.

²⁴ V. primjerice A. Finkielkraut. *Petit dictionnaire illustré*. Paris 1981.

²⁵ R. Martin. *Essai d'une typologie des définitions verbales dans le dictionnaire de langue*. *Travaux de linguistique et de littérature* XV, 1. Strasbourg 1977.

U enciklopedijskim se rječnicima upotrebljavaju dulji sklopovi, opisi koji sadrže didaktička gomilanja posebnih crta. Ali i svaki jezični rječnik ima takvih enciklopedijskih crta. Uzmimo kao primjer definiciju za houblon 'hmelj' u francuskom rječniku DFC²⁶: »biljka penjačica, uzgajana u ... čiji se cvjetovi koriste za pridavanje arome pivu« — i definiciju istog pojma u hrvatskom rječniku²⁷: »industrijska biljka penjačica (*Humulus lupulus*) koje se ženski cvjetovi upotrebljavaju kao sirovina u proizvodnji piva«. Pertinentne crte koje bi razlikovale hmelj od drugih biljaka penjačica nisu izvedene iz botanike: one su veoma svjesno nadomještene neminimalnim crtama — kao što je područje uzgajanja i industrijska namjena. Taj posljednji sadržaj, koji je kulturno nužan, predstavljao bi tip primjera u jednom "čistom jezičnom rječniku". Neosporno je da u velikim kulturnim rječnicima prisutnost "enciklopedijskih" crta u posebnim vokabularima i posebno konceptualiziranim područjima postaje očigledna, a mi smatramo — i apsolutno nužnom za pravilnu uporabu pojedinog leksema. Takvi vokabulari, koje često nazivamo posebnim područjima²⁸ ili tehničkim i znanstvenim vokabularom, zahtijevaju nešto drugačije tretiranje nego npr. glagol *jesti*, pridjev *velik* ili imenica *stol*.

Pogledajmo kao primjer nazive za životinje i biljke (zoonimi i fitonimi). Oni odgovaraju jednom ili više mjesta u taksonomskoj organizaciji, bilo spontanoj (pučkoj) bilo znanstvenoj taksonomiji. U jezičnom rječniku o tome valja voditi računa. Međutim, u prvom redu njima se pristupa kao jezičnim znakovima. Dakle, "semantika" nazivam ože počivati bilo na spontanoj kulturnoj semiotici, bilo na konstruiranoj i kontroliranoj semiotici teorije znanosti. U velikim jednojezičnim rječnicima ili rječnicima kulture nalazimo jednostavne, minimalne opise koji su više-manje logički zalihosni. U njima se pojavljuju stereotipi određene kulture. Na razini sadržaja jezika oni su i projekcije najčešćih manifestacija diskursa, nadasve kodirane pojavnosti kulturne metafore i fraze.

Činjenica što se pojam 'mačka' uglavnom definira u odnosu na 'miša', ima svoje opravdanje i razlog što metaforički izričaji tipa *igrati se mačke i miša* ili *kad mačka ode, miševi kolo vode* imaju određenu čestotnost i upadljivu koherentnost. Međutim, postojanje izraza *mačkopis* ne dovodi do opisne crte 'koji kandžama grebe kakvu podlogu na kojoj ostaju tragovi', koja bi ušla u kulturološku definiciju za tu životinju. Priroda izbora koji završava tim minimalnim stereotipom — definicijom, još je slabo poznata. Nasuprot vrlo složenim problemima što ih izaziva kulturna (pseudo)definicija za mačku, definicija mačke u zoologiji, koja se zapravo tiče znaka *Felis domestica* a ne znaka mačka, savršeno je strukturirana. Međutim, ta je strogost proistekla iz koherentnosti sustava taksonomije sisavaca. Treba dodati da je ta definicija na svakom novom stupnju zoologičkih spoznaja podvrgnuta novim promjenama, dok

²⁶ J. Dubois & alii, *Dictionnaire du français contemporain*, Paris 1971.

²⁷ V. Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb 1991.

²⁸ Svako područje koje se u prirodi može omediti, pojmovno ograničiti i razgraničiti od drugih, naziva se posebnim.

je stereotipna kulturna definicija relativno stabilna.

9. Na kraju, umjesto zaključka, postavimo i jedno od ključnih leksikografskih pitanja, uvijek misleći na velik jednojezični rječnik: *koji je to predmet što ga opisuje rječnik?*, odnosno, *na čemu počiva uspostava toga predmeta?*

Na drugo pitanje odgovor je jednostavan: uspostava predmeta što ga opisuje rječnik počiva na promatranju i izučavanju (pisanog tiskanog) književnog i znanstvenog didaktičkog diskursa koji je uzet kao pertinentni uzorak cjelokupnog diskursa.

U odgovoru na prvo pitanje valja primijetiti da postoji dvoznačnost u opisu predmeta: opis je naizmjenice usmjeren na diskurs-govor (različite stilistički obilježene uporabe i značenja, različito obilježeni iskazi, ideološki aktualizirani sadržaji, prigodne tematike i dr.) i na model koji se odnosi na "sustav" (denotativna značenja, sintaktičke i morfosintaktičke strukture...).

Do te dvoznačnosti u opisu dolazi zbog neprimjerenosti metajezika (podjela akcepcija, definicija itd.) kojima se opisuju fragmenti raspoloživih ili upotrijebljenih diskursa. Ta neadekvatnost u opisu karakteristika je svih velikih rječnika. Naime, ona odaje i nedovoljno operativan karakter sosirovskog razlikovanja jezika i govora (diskursa), jer je zapravo riječ o opisu jednog modela uporaba ili diskursa (koji je nužno heterogen), a ne o opisu modela jezika. Prvenstvo uporabe intuitivno su osjetili gramatičari²⁹ klasičnog doba, ali za leksikografe je ona uvijek bila *normativna restrikcija* bilo estetske (*bel usage*) bilo etičke prirode (*bon usage*). Danas je taj filter nešto diskretniji, no on se i dalje postavlja između totalnosti diskursa i modela ili norme. Stoga vrlo dobro shvaćamo zašto je kod uspostavljanja korpusa za neki rječnik književni diskurs dominantan: upravo zato što on predstavlja garanciju i umanjuje otklone i greške. Dok je *gramatiku grešaka* bilo moguće sastaviti,³⁰ *rječnik grešaka* jest nezamisliv, jer greška je stvar diskursa, a jezik je norma. No ipak, smatramo da nijedan rječnik ne može imati za cilj uspostavu "jezičnog modela" (a da i ne govorimo o opisu jezika, što bi bilo još naivnije!). Riječ može biti samo o modelu društvenih uporaba jezika i njihova sukoba. S današnjim mogućnostima i perspektivama strojnog praćenja i obrade jezičnih uporaba jezika sve smo bliže tom ostvarenju. No, bilo kako bilo, vrijednost nekog jednojezičnog rječnika temelji se na reprezentativnosti korpusa, odnosno na izboru iz književnog, pisanog, govorenog diskursa i kvaliteti njegove metajezične obrade.

²⁹ Arnould-Lancelot, *Grammaire générale et raisonnée (Grammaire de Port-Royal)*, 1660 (reprint izdanje, predgovor M. Foucault, 1969).

³⁰ Usp. H. Frei, *La grammaire des fautes*, Paris-Genève-Leipzig 1929.

*Literatura*³¹

- Apresjan, J. D., Analyse distributionnelle des significations et champs sémantiques structurées, *Lang*, 1, 1966, str. 44-74.
- Apresjan, J. D., I. Mel'čuk, A. Žolkovskij, Semantics and lexicography: Towards a new type of unilingual dictionary, *Studies on syntax and semantics*, ed. Kiefer, Dordrecht 1969.
- Bendix, E. H., Analyse componentielle du vocabulaire général, *Lang*, 20, 1970, str. 101-125.
- Bonan Garrigues, M., J. Elie, Essai d'analyse sémique, *CLex*, 19, 1971, str. 70-93.
- Bratanić, M., *Rječnik i kultura*, Zagreb 1991.
- Buzon, Ch., Dictionnaire, langue, discours, idéologie, *LF*, 43, 1979, str. 27-44.
- Candel, D., La présentation par domaines des emplois scientifiques et techniques dans quelques dictionnaires de langue, *LF*, 43, 1979, str. 100-115.
- Carter, R., A propos du traitement des contraintes sémantiques, *LF*, 30, 1976, str. 90-110.
- CLex - Cahiers de lexicologie*, M. B. Quemada, Université de Paris.
- Delesalle, S., M.-N. Gary-Prieur, Le lexique, entre la lexicologie et l'hypothèse lexicaliste, *LF*, 30, 1976, str. 4-33.
- Dubois, J., Dictionnaire et discours didactique, *Lang*, 19, 1970, str. 35-47.
- Dubois, J., Pourquoi des dictionnaires, in *Essays in Semiotics*, Mouton, The Hague-Paris, 1971, str. 216-229.
- Dubois, J., C. Dubois, *Introduction à la lexicographie: le dictionnaire*, Paris 1971.
- Fradin, B., J. Marandin, Autour de la définition: de la lexicographie à la sémantique, *LF*, 43, 1979, str. 60-83.
- Girardin, Ch., Contenu, usage social et interdits dans le dictionnaire, *LF*, 43, 1979, str. 84-99.
- Guilbert, L., Dictionnaires et linguistique: essai de typologie des dictionnaires monolingues français contemporain, *LF*, 2, 1969, str. 4-29.
- Guilbert, L., Peut-on définir un concept de norme lexicale?, *LF*, 16, 1972, str. 38-47.
- Guilbert, L., *La créativité lexicale*, Paris 1975.
- Guiraud, P., *Sémiologie de la sexualité*, Paris 1978.
- Imbs, P., Au seuil de la lexicographie, *CLex*, 2, 1960.
- Imbs, P., Préface au *Trésor de la langue française*, t. I, CNRS, Paris 1971.
- Lang - Langage*, Paris.
- LF - Langue française*, Larousse, Paris (revue trimestrielle)
- Rey, A., *La lexicologie*, Paris 1970.
- Rey, A., *Théories du signe et du sens*, II, Paris 1976.
- Rey, A., *Le lexique: images et modèles*, Paris 1977.
- Rey, A., Problèmes et conflits lexicographiques, *LF*, 43, 1979, str. 4-26.
- Rey-Debove, J., Le domaine du dictionnaire, *Lang*, 19, 1970.

³¹ Ovdje se ne navode djela spomenuta u bilješkama.

- Rey-Debove, J., *Étude linguistique et sémiotique des dictionnaires français contemporains*, Mouton, 1971.
- Rey-Debove, J., *Le métalangage*, Paris 1978.
- Searle, J. R., Le sens littéral, *LF*, 42, 1979, str. 34-47.
- Slakta, D., Les problèmes du lexique à la lumière de thèses et travaux récents, *LF*, 2, 1969, str. 87-103.
- Todorov, T., Recherches sémantiques, *Lang*, 1, 1969, str. 5-43.
- Weinreich, U., Explorations in semantic theory, in *Current trends in linguistics*, vol. III, 1966.
- Zgusta, L., *Manual of lexicography*, Mouton, The Hague 1971.

LE METALANGAGE DU DICTIONNAIRE

Résumé

Dans la contribution on considère la langage comme un système signifiant, autrement dit comme sémiotique. Le dictionnaire constitue dans ce cas *un texte méta-sémiotique*. Le plan de son contenu est lui-même une sémiotique qui articule son plan de l'expression (univers, *visio mundi*, articulations conceptuelles qui correspondent aux classes de concepts). Les discours d'une communauté linguistique et sociale s'organisent sémantiquement selon ce que l'on appelle «cultures» et «idéologies». Le reflet de cette culture sociale et de cette idéologie devrait être élaboré dans le grand dictionnaire monolingue.

L'élaboration du dictionnaire représente une technique du *discours métalinguistique*. Il s'ensuit que l'entrée représente le *plan de métalangage* tandis que tout ce qui se trouve à la droite de l'entrée est la *metalangage lexicographique*: l'identification grammaticale, l'éventuelle remarque étymologique, tout ce qui se rapporte au plan de l'article comme le numérotage et la division hiérarchisée, le système typographique adopté et, surtout, la définition qui est le signe métalinguistique par excellence, avec des éventuelles signalisations des plans d'usage ou des valeurs par rapport à la norme ainsi que les observations sur l'usage linguistique d'un mot ou d'une signification au sein de telle ou telle spécialisation.

La norme linguistique définit non seulement les valeurs spécifiques, fonctionnelles et d'usage mais aussi le dynamisme général des mots. C'est elle qui est en dernier ressort incontestable et qui peut tout, ce qui nous dit assez de sa nature. La norme n'est pas un fait quantitatif ou statistique, elle ne constitue pas la loi dans le sens naturel et objectif du terme, mais une loi et prescription qui puise sa force de la culture.

La fin dernière d'un sérieux dictionnaire de langue ou qui se veut tel doit être l'établissement des modèles des usages sociaux de la langue ainsi que de leurs conflits. Nous pouvons y songer car nous disposons d'un allié puissant dans la technique moderne de l'informatique. Car, la valeur d'un dictionnaire unilingue doit être jugée à la représentativité du corpus (choix qui est fait dans les discours littéraire, écrit et parlé) et à la qualité de son élaboration métalinguistique.